



CROATICA BVLGARICA

O efemernosti vlastite kulture u pismima Stanka Lasića

Marina Protrka

(Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet – Zagreb)

Izjave Stanka Lasića o srpskoj i hrvatskoj kao bugarskoj književnosti i kulturi mogu se shvatiti kao izraz njegove trajne posvećenosti “zapadnjačkom” Kanonu – vrijednostima, normama i autorima, posvećenosti koja izvire iz traumatskog viđenja efemernosti vlastitog intelektualnog i duhovnog ishodišta. Takva pozicioniranost u odnosu na “napredni” Zapad prepoznatljiv je dio diskursa domaćih književnika i intelektualaca koji, od devetnaestog stoljeća do danas, regulira svojevrzni kolektivni imaginarij.

Ključne riječi: Stanko Lasić, hrvatska književnost, književni kanon

*Nema dokumenta kulture koji istovremeno
ne bi bio dokument barbarstva.*

(Walter Benjamin)

Možda bi doista famoznu izjavu Stanka Lasića da ga “srpska književnost zanima koliko i bugarska (što *u osnovi, u principu* znači koliko i hrvatska)” (Lasić, 2004: 29, kurziv autorov) trebalo ostaviti po strani u konzekvencama koje je sam, naročito u prepisci s Igorom Mandićem, iscrpno razjasnio, povezujući je s vlastitim hegelijanskim konceptom civilizacijskog židovsko-antičko-kršćanskog jedinstva. U tom jedinstvu, prema njemu, nastaju i izdvajaju se svjetionici, kao Vrhovi, Vrhunska Norma i Centar kojemu jedi-

nom, u kratkoći životnog vijeka, valja stremiti. Ta teza koja ga je, prema vlastitom priznanju, dugi niz godina i mučila i vodila, usmjerena je ponajprije protiv svakog oblika osrednjosti, naročito onog koji iz zatvorenosti u svoj nacionalni lješnjak deklarira vlastitu neprijepornost iza koje stoji megalomanska nedoučenost. Izricana u više navrata (1969. uz prvo poglavlje *Sukoba na književnoj ljevici*, zatim 1970, pa na izlaganju u povodu *Kronologije* 1982, u Londonu 1992, objašnjavana u tisku 1998), uglavnom apodiktički, izazivala je osude zbog autorova “arogantnog odnosa” prema hrvatskoj i jugoslavenskoj kulturi i “prezira” prema “malim književnostima” (ibid: 30). Oni dobronamjerniji, poput profesora Ive Frangeša ili kasnije Igora Mandića, sugerirali su mu, kako navodi, pragmatično: nemoj piliti granu na kojoj sjedimo i koja nas hrani; upozoravali da je konzekvenca tako zamišljene dvojnosti (Dostojevski vs. Šenoa, Hegel vs. Bazala, prema Lasićevoj formulaciji) upravo intelektualno samoubojstvo.

No upravo tako shvaćena, kao uznemiravanje vlastitog znanstvenog i intelektualnog habitusa, ova ga je ideja, kako kaže, prije kao poticaj nego kao obeshrabrenje, nosila prema Nemogućem. Istodobno ga je ostavljala u žudnji za dijalogom koji bi pitao i odgovarao o vlastitom mjestu “u odnosu na (hegelovski) pobjedonosni Duh i prezirnu Povijest” (ibid). Žudnja je, dakako, ostala, a dijalog, tuži se autor, izostao: “Jasni odgovori bili su potrebni od mojih pitanja. Nisam shvatio da živim u zemlji koja, pritisnuta svojom tragičnom poviješću želi imati čvrste horizonte a ne *i* (samoubojstvenu) *maglu* u kojoj se luta i koja (upravo zato) može biti plodna.” (ibid: 31). Ta se magla, dakle, uspostavila kao razvidnica između kaljužanja u svojoj osrednjosti i “zaleta prema Nedostižnom, Nepoznatom, *Nemogućem*” i time još jednom potvrdila uskogrudnost (nekompetentnost) malih sredina koje se ne mogu nositi s izazovima otvorenog mora (Centra, uzvišenog). Takvu vrstu izazova Lasić je zadržao kao okosnicu vlastitog mišljenja koja ustrajno provocira svako “autističko zatvaranje u svoj nacionalni lješnjak”: “lješnjak s malim prozorčićem kroz koji je (hrvatski književnik, op. M. P.) izvjesio svoju zastavicu i ponosno viče da je Evropa pa i više od Evrope: u lješnjaku je toplo i zato on ekskomunicira sve one kojima ta toplina smrdi” (ibid: 458). Pri tome je Lasićevo provociranje drugačijim, “samoubojstvenom” mišlju vlastite kulturne inferiornosti i iscjeljivanjem kroz zalet prema Najvišem, zasnovano je na pojmu Kanona čiji stupovi: “temeljne figure”, nakon svih “konstrukcija i rekonstrukcija” ostaju neupitni: “Eshil, Dante, Cervantes, Shakespeare, Goethe, Flaubert, Dostojevski, Poe, Baudelaire, Kafka,

Breton, Borges... da spomenem samo neka imena u najtežem području, u književnosti, jer su stvari, na primjer u filozofiji mnogo jasnije.” (ibid: 33).

Stupovi, dakle, nisu po sebi upitni, smatra Lasić, iako se njihovo ustoličavanje može preispitivati. Načelnu problematičnost zapadnog kanona on, prije svega, nalazi u nestabilnosti Vrhunske Norme i nesigurnosti antitetičkih pojmova Centar-Periferija. Za njega je povijesno, društveno i obrazovno uvjetovana dinamika kanona uvjerljiviji dokaz o nestabilnosti Vrhunske Norme (kao Centra) nego teorije “koje su dokazivale potpunu relativnost svakog određenja i tendirale ukidanju identiteta: serijalizacija Jastva (Sartreovo Jastvo kao serija međusobno nepovezanih Ja), dekonstrukcija suprotstavljenih polova (Derridaino “i-i”, “ni-ni”) obrtanje vrijednosti (Paul de Mann, Jacques Lacan: slabo postaje jako, osrednje glavno, itd)” (ibid). Ostavljajući, dakle, po strani problematizaciju koje od spomenutih, međusobno raznorodnih teorija, čiji je angažman teško svesti pod zajednički opis relativizacije i ukidanja identiteta, Lasić ističe historijski uvjetovanu dinamiku nastanka i održanja kanona kao znak problematičnosti polazišnih postavki vlastitog koncepta. No, razliku od otklonjenog teorijski fundiranog oslabljivanja spomenutih premisa, ovaj historijski relativizam zapravo ne ugrožava nadmoć estetske norme niti propituje njezine političke (zlo)uporabe. U dodatnom izvodu, u obranu Kanona zaziva “hegelijansku viziju” po kojoj se Vrhunsko (kanon, norma) “može i mora obogatiti samo uz pomoć osrednjeg (koji se u tom času pokazuje kao vrijednost), prijelazom u osrednje (tj. u svoju negaciju) i povratkom sebi. (...) Kanon je stalno rušen i stalno obnavljan” (ibid: 34). Preispitivanje kanona i norme ostaje, dakle, dijelom historijske nužnosti ili svojevrstne dijalektike u kojoj se u privremenoj buri, “pluralističkom moru bez čvrstih kriterija” već “na prvom zastanku, u prvoj luci: kao Kantov imperativ” ustoličuje kriterij: “*zalet* k Vrhunskom”. Historijska trvenja, osporavanja i preispitivanja kanona time, kao Hegelova Povijest, kako je razumije, ostaju dijelom neizbježnog kretanja koje ne osporava već uspostavlja glavna (kanonska) mjerila “kao identitet koji će se preko samonegacije i održati, i obogatiti, i ispunjavati, živeći u trajnom, raznolikom i mnogostranom kretanju.” Metafora tog neukrotivog i raznolikog načina realizacije i dohvaćanja života (Tajne, Vrh) za njega je tijelo – “živi život”: ono zna da ne zna što su i gdje su Vrhovi, ali poznaje nužnost stremljenja. “A Vrhovi su zapravo samo Poziv: poziv na put prema drugom vrhu koji je možda ‘onaj pravi’”. Stoga se umjesto “profesorskog normiranja” i propisivanja ovdje otvara lepeza načina i smjerova dolaska do (neupitnih) Vrhova:

“Možda se preko malih književnosti prije stiže “pravim vrijednostima” nego preko velikih koje zamagljuje poglede. Možda nas prezrena područja (od stripa do krimića) mogu bolje voditi od onih “školskih” ili “posvećenih” vrsta. Glavno je uživanje u slobodi jer je ova traganje, nezadovoljstvo postignutim, uzdignuće k božanskom, dodiri s vječnim.” (ibid: 35).

U zaključku, dakle, normiranje, popisivanje i autoritet bivaju zamijenjeni uzmakom svjedoka koji vjeruje u istinu (“pravu vrijednost”, ljepotu, ideju) ali ne propisuje načine njezine realizacije. Stoga, govoreći u svoje ime o srpskom kao o bugarskom kao o hrvatskom kulturnom prostoru koji kod njega osobno izaziva ravnodušnost, on ne odriče pravo drugima da na taj način nalaze svoj put prema uzvišenom. Za njega je ta bugarska književnost “prestala biti dio povlaštenog prostora”: zadržavajući vrijednosti koje je nekoć od nje dobio, on isto tako ne oduzima mogućnost vlastitog naknadnog interesa. Ako se *dogodi* “nešto u bugarskoj, tj., srpskoj, crnogorskoj, bošnjačkoj, slovenskoj, makedonskoj književnosti što se diže iznad opće prosječnosti tih literatura ili što me direktno pogađa, prvi ću biti spreman da to što prije pročitam. Ali, u načelu srpska (bugarska itd.) književnost samo je jedna od malih evropskih književnosti za koje ne vidim posebnih razloga da uđu u prostor mog studiranja književnog fenomena odnosno u onu sferu u kojoj se književnost identificira s visokim duhovnim užitkom” (ibid: 457). Daleko, dakle, od deklarativnog nacionalizma, Lasić ustoličuje ideju estetskog, europskog i umjetničkog kao razlikovnog. Kroz nju se oblikuje temeljna antinomija u kojoj hrvatska književnost, napose, nije vrijednost (nema Himalaja) i jest vrijednost – jer je nužna za razumijevanje vlastitog jezičnog, društvenog i kulturnog ishodišta. Tu kontradikciju je, prema vlastitom iskazu, nastojao prevladati ustanovljujući arhetipski paralelogram kao rezultat imanentne povijesti književne strukture kroz koji bi se stvorio širi i uključiviji vrijednosni krug, zatim zadržavajući pragmatički oprez pred kompleksnošću književnog i drugog života, te, naposljetku, praksom nježnosti: “Kao što majka, gotovo redovito, više voli zaostalo dijete, krhko, slabo, boležljivo i udaljeno iz razreda supertalentiranih, tako i ja, često ne uvijek, ali često, više volim hrvatsku književnost od Himalaja na koje me upućuju dužnost, um i duh. Nježnost slična ljubavi, dakle puna paradoksa, protuslovlja, iluzija i nemogućih želja.” (ibid: 491).

Možda bi, doista, takav izvod trebalo prihvatiti, prije svega jer ne proizlazi ni iz kakve usko ideološki (nacionalno) uvjetovane pozicije, a i s toga jer umjesto profetskog, autoritativnog diskursa preuzima “oslabljeniji”, “demokratskiji”, liberalniji, *laissez-faire* pristup prema kojemu je u podnožju

Himalaja legitimno trajati na raznolike načine od kojih ni jedan ne mora nužno ugrožavati drugi. Ipak, nije tako: ove Lasićeve aporije kao i način njihova formuliranja i danas, možda više nego ikada, uznemiruju i straše. One su, mora se napomenuti, unatoč autorovu osjećaju izloženosti, nedostatku dijaloga i samoći u puščini (ne samo ili ne uopće) hrvatskoga slovomstva, upravo u tom slovomstvu trajno prisutne. Domaća se književna i kulturna zajednica još od Ilirizma mjerkala sa svjetskom, ili bolje rečeno europskom. Grof Janko Drašković je 1832. godine u znanoj *Disertaciji* izrazio strepnju nad vlastitom izloženošću, tvrdeći: “Mi usried Europi ležimo, nama se prieti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem, on stopom iz kojega se prije jednoga vieka se oslobodili jesmo ne tijući više u sužanjstvo umno zapasti; ov sjajem, kojega gledat još odviš nejake oči puka našega jesu.” Ta egzistencijalna ugroženost motivirala je, dakako, na nacionalnu unifikaciju, i to ponajprije u formate koji su se od najširih slavenskih polako svodile na one nešto veće od lješnjaka. Romatičarski angažman preporoditelja bio je, unatoč našoj dvadesetim stoljećem uvjetovanoj optici, daleko od provincijalizma. Bio je svakako usmjeren na regionalnu i stalešku homogenizaciju kojom bi se nastajući kulturni i jezični standard mogao mjeriti sa već profiliranim europskim mjerilima. Slovensko, srpsko, makedonsko, bugarsko, dalmatinsko, horvatsko i slavonsko bili su nepotrebni partikularizmi koje je valjao nadići obuhvatnim iliristvom. Glasnogovornik te ideje i općeprihvaćeni vođa pokreta, Ljudevit Gaj, godinama ustrajava na projekciji sveslavenske uzajamnosti. Tako je pretisak znamenite Štoosove pjesme *Kip domovine vu početku leta 1831* u trećem broju prvog godišta “Danice” popratio vlastitim svjedočanstvom o njezinoj snazi: “Na kuliko pako kip ov po živi istini zrisan je, to i vsu njegovu nuternju vrednost najbolje spoznati priliku imel sam, kada bi ga bil jednoč isto leto 1831. vu Pestu nekojem vrednem Bugarom naglas čital, koje premdar od naše Domovine u vsakom pogledu daleko oddružene Slavenske brate stara Horvatska kraljica tak jako genuše, da se med njimi dva navlastito poštuвани starci od suz, kojeh nigdar zabil ne budem, zderžati nisu mogli; ter ja sem im na njihovu opet ponovljenu prošnju istu prekrasnu vitiju trikrat zapored čitati moral.” Suze poštovanih starina nisu bile samo mjera poetičkog dosega (istinitosti) pjesme (vitije), već i potvrda zamišljenog sveslavenstva koje, dakle, uključuje i Bugare, “od naše Domovine u vsakom pogledu daleko oddružene Slavenske brate”. Slavenstvo je u ondašnjim vizijama kulturnog i jezičnog ujedinjavanja zamišljano kao protuteža germanskom kulturnom i drugom imperijalizmu. Pritom se, suprotno od uvriježenih stavova, nije ostajalo na angažmanu “budnica i

davorija” niti na definiranju nacionalnih granica. Politička relevantnost (kao i aspiracije) pokreta bila je zasjenjena kulturnim nastojanjima, i to ne samo iz rojalističkih uvjerenja, ili sluganstva o kojem će kasnije žučljivo pisati ne samo stekliši već i Krleža. Njemu, ipak, barem u jednom valja dati za pravo: to takozvano preporučanje ili ustanovljavanje novije hrvatske književnosti pokopavalo je već formirane regionalne jezične i druge identitete koji su viđeni kao prepreka predstojećem nacionalnom ujedinjenju. Zato Dragutin Rakovac u *Malom katekizmu za velike ljude*, 1841/2 piše: “Tako postade jezik hrvatski, jezik srpski, jezik slovenski, da, i jezik kranjski, štajerski, dalmatinski itd. Svaki od ovih imade nekoliko spomenika kratke svoje slave. Sve te patuljaste literature nit su mnogo koristile cijelom jugozapadnoslavenskom narodu, nit su bile kadre odoliti silnom nasrtaju inostranih jezika u našu opću domovinu, nit je ikoja od njih mogla postati opća za sve jugozapadne Slavene.” Regionalno je, kao partikularno, valjalo prevladati novonastajućim nacionalnim u kojem će zajedničko dominirati pojedinačnim razlikama. No nije samo taj historiografski i lingvistički rad kumovao “pokopavanju žive Reči”, kako je to formulirao Krleža, i ustanovljavanju novog, knjiškog i beživotnog štokavskog standarda. Samo književno polje je, sebi inherentnim zakonima, bilo podložno nizu promjena koje su dovodile do uspostave i legitimacije estetskog, umjetničkog – književne Riječi kao forme i sadržaja. Jezika zamislivog kao mora koje “zuji, zveči, zvoni, zvuči/ šumi, grmi, tutnji, hući” (Preradović) i kao nečeg što, primljeno iz ruku, pisma, govora upravo onih “falkonosa Ilera”, kako ih naziva Krleža, danas žvačemo kao “zdjelu bravetine u sočivici” (Slamnig).

Drugim riječima, autonomizacija književnog polja i uspostava estetskog kao relevantnog kriterija evaluacije književnosti može se pratiti već s prvim kritičkim i polemičkim istupima, poput onog Vrazova, Vukotinićeva i Rakovčeva koji napuštaju “Danicu” da bi pokrenuli kritički profiliranje “Kolo”. Taj će proces prema kraju stoljeća izgraditi vlastiti književni Panteon s nejednako distribuiranim kulturnim kapitalom, dionicama čija će se vrijednost dinamično mijenjati ovisno o generacijskim i poetičkim, ali i ekonomskim i političkim promjenama. Rad na autonomiji književnosti, profiliranje akademske kritike i uspostava načela ukusa dovest će do niza razlika: između estetskog i popularnog (trivijalnog), starog i novog, stranog i domaćeg, književne povijesti i kritike. Kroz njih će se definirati granice polja, ono i oni koji su pripadajući (visoka književnost, estetika, ukus, obrazovanje, uglavnom svojstveno muškarcima srednjih i visokih staleža) odijelit će se od onih i onog što je rubno ili isključeno (trivijalno štivo, neobrazovanje, “primi-

tivan” ukus podložan načelu uporabivog, svojstven ženama, mladima i puku). Time načelo ukusa, kako je pokazao Pierre Bourdieu (2002:6), zamišljeno kao univerzalno, podupire niz postojećih, drugim društvenim parametrima uvjetovanih, razlika. Konkretna se zajednica time stratificira unutar sebe, prema obrazovnim staleškim i spolnim mjerilima. No, istodobno, biva, istim mjerilima, percipirana u cjelini. Time, proizvedeći svoje Druge i sama biva nečiji Drugi. To potvrđuje i problematičan tijek legitimacije nacionalne književnosti i kulture u prostoru “svjetskog”, taj imanentni obzor nacionalnog kanona, zamišljenog kroz figuru predstavnika, “našeg glasa u koncertu naroda” prema Franji Markoviću. Taj je glas, razumije se, odzvanjao nejednakom snagom, percipiran, također sukladno nizu kulturalnih, povijesnih, geografskih i drugih stereotipa. Primjerice, u znanoj trotomnoj književnoj povijesti Gustava Karplesa, *Allgemeine Geschichte der Litteratur: von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart*, objavljenoj u Berlinu 1891, prikaz hrvatske književnosti je uvelike reduciran i iskrivljen. Zanemareni su tada već općepoznati podaci, što Milivoja Šrepela navodi da 1892. godine u “Viencu” napiše sljedeći žučljivi komentar: “Pisac je valjda držao, da je i ovo nekoliko milostivih riječi previše o književnosti ‘barbarskoga’ naroda hrvatskoga. Nije druge, nego da kleknemo i poljubimo milostivu ruku čestitoga Nijemca, koji je sa svoje visine svrnuo okom i na nas, jadne crve!”

Vlastito barbarstvo vs. vlastita (mediteranska, europska i koja god) kultura neizostavno traumatiziraju diskurs osobnog i nacionalnog identiteta barem od 19. stoljeća naovamo. Ovdje nas neće, kao što nisu ni Stanka Lasića u spomenutim tekstovima, zanimati prvenstveno, njihov učinak na proces nacionalne homogenizacije. U tom smislu ove historijske izvode koji svi odreda pokazuju perpetuiranje vlastite kulturne, civilizacijske nedoraslosti, tog “kaskanja za Europom” koje se vidi čak i tamo, možda najviše tamo, gdje se najzvučnije deklarira vlastiti “lješnjački europeizam”, možemo ostaviti po strani. Ono što ovdje od svega treba zadržati jeste slika predziđa kršćanstva koje ostaje kulturnim predziđem, granicom, prostorom koji uznemiruje svojim ni-unutra-ni izvan. Upravo ta uznemirenost titra u Lasićevoj potrebi i nemogućnosti iskoračivanja iz vlastitim habitusom zadane pripadnosti, u njegovoj želji za Nemogućim, bio on shvaćen kao prostor slobode ili kao vidokrug Himalaja i, njegovoj istovremenoj ukopanosti u konkretne društvene, povijesne ili geografske determinante. Pri tom se, kroz njegove eksplikacije, zapravo srodne nizu sličnih polarizacija i isključivanja, jedno postavlja nasuprot drugome: Himalaje nasuprot determiniranosti podrijetlom (kulturom), Najveći (Centar, Vrijednost) nasuprot efemernom, provincijal-

nom u slici zaostalog djeteta koje, ruku na srce, unatoč svojoj roditeljskoj nježnosti, zapravo i nema izgleda da se jednom vine u društvo razumnih, samostalnih (izabranih). No, radi li se zapravo o suprotstavljanju? Nije li ta ukopanost u sivu-zonu ne-identiteta i ne-vrijednosti jedino mjesto artikulacije i sagledavanja tih zamišljenih Himalaja? I ne samo to: nije li upravo ono granično, po strani odbačeno, kao kulturni i drugi *rejet*, konstitutivno mjesto svakog mogućeg identiteta, imenovanja i vrijednosti? Nije li u tome njegov etički imperativ sagledavanja vlastitog kao drugog, kao ne-pripadanja i razlike? Imperativ čiji će učinak biti dohvatljiv tek kada potreba za polarizacijama i identifikacijom ishodišnim (Vrijednošću, Centrom) ustupi mjesto trajanju u vlastitoj naknadnosti, sabranošću u iskušanoj vlastite perspektive. I to ne iz bilo kakvih pragmatičnih razloga, jer je bolji vrabac u ruci nego golub na grani, već iz nužnosti koja uvijek iznova bira samu sebe.

LITERATURA

- [Gaj, Ljudevit]: [Ova iz glubline plemenitoga szčrdca zvirajucha vitia...], "Danica", I(1835): 3: 11.
- Bourdieu, Pierre 2002. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Prev. R. Nice. Cambridge, Massachusetts.
- Drašković, Janko 1832. *Disertatia iliti Razgovor*, pretisak: Matica hrvatska, Karlovac 1991.
- Krleža, Miroslav 2005. *Planetorijum u Balade Petrice Kerempuha*, Naklada Ljevak, Matica hrvatska, HAZU, Zagreb.
- Lasić, Stanko 2004. *Članci, razgovori, pisma*, Udruga za kulturu Gordogan, Zagreb.
- Rakovac, Dragutin 1841/2. *Mali katekizam za velike ljude*, u Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda, prir. M. Šicel, SHK, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Slamnig, Ivan 1990. *Hrvatski pjesnici*, u: Sabrane pjesme, ur. A. Šoljan, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Y. [Šrepl, Milivoj]: *Hrvati u općoj povjesti književnosti*, "Vienac", XXIV: 3: 43–46.

Primljeno 17. siječnja 2008.

SUMMERY

CROATICA BVLGARICA

On ephemerality of his own culture in Stanko Lasić's letters

Marina Protrka

Stanko Lasić's statements on Serbian and Croatian literature as Bulgarian literature and culture can be understood as an expression of his lasting dedication to the „Western“ Canon – to its values, norms and authors, dedication arising from the traumatic seeing of the ephemerality of one's own intellectual and spiritual starting point. Such position in regard to the “advanced” West forms a recognizable part of the discourse of Croatian writers and intellectuals, which, from the 19th century onwards, regulates a certain kind of a collective imagery.

Key words: Stanko Lasić, Croatian literature, literary canon